

УДК 316.22–316.77

Вікторія Ковпак



**ІНФОРМАЦІЙНА ДОБА:
ПОЛІТИЧНІ ПРОЯВИ ІДЕОЛОГІЇ**

У статті аналізуються ідеологічно-теоретичні засади сучасного політичного спектра України в масовокомунікаційному дискурсі.

Ключові слова: ідеологія, мас-медіа, інформаційна доба, цінності, вплив.

В статье анализируются идеологически-теоритические основы современного политического спектра Украины в массовокоммуникационном дискурсе.

Ключевые слова: идеология, масс-медиа, информационная эра, ценности, влияние.

The article deals with the ideological theoretical bases of modern political sphere of Ukraine in mass communication discourse.

Key-words: ideology, mass-media, information age, values, influencing.

У сучасному інформаційному суспільстві науковий «діагноз часу» не можливий без аналізу впливових політичних теорій, зокрема їх ідеологічних аспектів, визначення їх інтенцій та контексту появи в суспільній думці.

Актуальність обраної теми мотивована особливим значенням політичного реформування сучасного українського суспільства в умовах переходу до формування механізмів інформаційної політичної відповідальності. На думку Й. Лося, в умовах всеохопної моральної та екологічної кризи людства на порядок денний поставлено проблему докорінної переоцінки цінностей. «Незважаючи на очевидні великі осяги цивілізаційного влаштування життя за ліберальним проектом, певні здобутки марксистського проекту (соціальний аспект), обидва варіанти матеріалістичного нігілізму назагал виявилися банкрутами, оскільки спричинили, з двох протилежних сторін, повне знедуховлення модерних суспільств. Вони “виростили” людину неправдиву, захланну, озлоблену, егоїстичну, спантеличену. Тобто — без “внутріш-

нього потаємного царства” [цит. за 5]. Відтак ми перебуваємо в ситуації страху (*tremendum*) і не можемо перейти до досвіду зачарування (*fascinosum*) таємницею Абсолюту [цит. за 5]. Інакше кажучи — до повноти буття, до творчого, альтруїстичного способу життя. «Імперіалізм прав людини, переважно орнаментальні ідеологеми демократії, громадянського суспільства, свободи преси неспроможні витіснити предметну свідомість, яка поглинула світ протягом останніх двох століть (принаймні — західний)» [5].

Тож, *мета нашого дослідження* — проаналізувати ідеологічно-теоретичні засади сучасного політичного спектра України в масово-комунікаційному дискурсі. А це передбачає виконання *таких завдань*: 1) з’ясувати визначення поняття «ідеологія» представниками різних наукових шкіл; 2) визначити ідеологічні засади діяльності політичних партій; 3) дослідити проблему взаємодії мас-медіа та держави в контексті розуміння зміни ідеологій і цінностей.

Американський соціолог Н. Смелзер обґрунтовує розуміння ідеології як системи теоретичного знання, що утверджує певні цінності і факти. Функції ідеології, вважає він, полягають, по-перше, в тому, щоб послабляти соціальну напругу, яка виникає тоді, коли людство усвідомлює розбіжності між своїми цінностями і реальними умовами своєї життєдіяльності. Інакше кажучи, ідеологія покликана затінювати суперечність між ідеєю про рівні можливості кожного громадянина і реальністю, коли одні соціальні групи й індивіди перебувають в гіршому стані, ніж інші. По-друге, оскільки ідеології захищають інтереси певних соціальних груп, то мають, в силу свого статусу, виправдовувати існуючий стан речей (консервативні типи ідеології) або ж, навпаки, боротися за його скасування (радикальні типи ідеології). По-третє, ідеології можуть надавати сенс і законність діям людей, їх вимогам [9, 55–57, 67]. Зрештою, ідеології є засобом ідентифікації особистісних, групових норм і цінностей, задля досягнення яких громадяни вдаються до відповідних дій.

Е. Фром визначає ідеологію так: «Ідеології — це ідеї, сформульовані на потребу публіці, які задовольняють очікування кожної людини полегшити докори совісті вірою в те, що вона діє заради чогось, напевне — доброго і бажаного. Ідеологія — це готові “думки-товари”, що поширюються пресою, ораторами, ідеологами для того, щоб маніпулювати масами людей заради цілей, котрі нічо-

го спільного з ідеологією не мають, а часто навіть їй прямо протилежні...» [11, 332].

Така позиція перегукується з інтерпретацією проблематики ідеології Карла Мангайма, який здійснив ретельний аналіз поняття ідеології з урахуванням історично-соціального контексту генеалогії цього духовного утворення. На думку вченого, ідеологія, фактично, обґрунтовує (виправдовує) певний соціальний лад, відносини, норми і цінності класу, який вже досягнув панування й зацікавлений у його збереженні, або ж конститує новий образ (картину) суспільства з відмінною від існуючої ієрархією цінностей, який спонукає до соціальних та політичних змін [7, 13]. К. Мангайм вбачає у цій проблемі певну парадоксальність: ні панівна, ні конкурентні ідеології не в змозі сповна втілитись у соціальні процеси та інституції. «Ідеологіями ми називаємо ті трансцендентні буття уявлення, зміст яких *de facto* ніколи не досягає реалізації» [7, 13]. Отже, на його думку, ідеологія обов'язково містить утопічний вимір, а критерієм оцінки істинності ідей, які лежать в основі тієї чи іншої ідеології, є досвід соціальної та політичної практики.

На думку сучасного дослідника М. Недюхи, структурно ідеологія складається з трьох елементів: образу дійсності (того, що відбувається в конкретному суспільстві та поза ним); аксіологічної системи (ієрархії цінностей); практичних вказівок (методології діяльності для зміни або збереження існуючого стану справ). Функціями суспільно-політичних доктрин є визначення політичного курсу, стратегії, тактики партій і, певною мірою, електоральної поведінки громадян [6, 46].

А аналізуючи діяльність партій, слід, перш за все, на думку автора, звернути увагу на існування чотирьох джерел суспільних конфліктів епохи модернізму (центрально-периферійний, державно-церковний, землеробсько-індустріальний, капіталістично-робітничий), адже саме ці конфліктні лінії визначають контури партійних систем. Із урахуванням засадничих характеристик і функцій партій різного типу вчений виокремлює типи світоглядних, ідеологічних партій (ліберали, консерватори тощо), «класових» партій, партій інтересів (робітничі, селянські тощо) та кадрові партії (вибіркові чи елітні, конфесіональні, релігійні) і масові партії.

Традиційним і найбільш поширеним принципом класифікації партій є застосування ідеологічно-теоретичного критерію. За цією

ознакою партії поділяються на ліберальні, консервативні, соціалістичні, комуністичні, клерикальні, націоналістичні. Ліві партії тяжіють до радикально-революційних методів діяльності, до соціалістичної і комуністичної ідеології. Праві — це консервативні, буржуазні політичні сили, що орієнтуються на стабільність і негативно ставляться до революції. Центр — це помірковані політичні сили, котрі прагнуть компромісів, співпраці, примирення політичних полюсів [10].

Виникнення багатопартійності в Україні змусило політологів вдатися до вивчення їх статутів, програм, інших документів та спробувати їх класифікувати. До серпня 1991 року це був лінійно-бінарний поділ «комуністи — антикомуністи; праві — ліві; комуністи — демократи; формали — неформали». На початку становлення багатопартійності дослідники вивчали лише статутні та програмні документи. Пізніше науковці почали не лише ґрунтовно опрацьовувати програмні і статутні матеріали, але й пропонувати поділ партій за тими чи іншими ознаками. Докладний аналіз, відповідно до різних систем класифікаційних ознак, дав А. Білоус [2]. Запропонований ним графічний принцип розміщення партій у різних системах координат є найбільш демонстративним.

Збільшення кількості партій та зростання їх ролі в політичному процесі змусило дослідників детально аналізувати не лише статутні документи, але й виступи активістів, практичну діяльність партій та їх парламентських фракцій, партійну пресу. Усередині партій виникла потреба теоретично висвітлювати її ідеологічні засади та порівнювати їх з іншими, розгортаючи на сторінках пресових органів дискусії, а подекуди — інформаційні війни.

Підґрунтям майже всіх класифікацій партій у сучасній Україні є ідеологічний принцип, адже партії розвиваються згідно з загальносвітовими традиціями, базові ознаки їх ідеологічних засад аналогічні традиційним, а тому до них правомірно застосувати загальноприйняті назви, з однією умовою — до консервативної ідеології в Україні прийнято застосувати термін «націоналізм». Тому ідеологічні засади діяльності партій можуть бути їх базовою характеристикою та основою для прогнозування їх діяльності [6, 48].

На думку М. Недюхи та О. Михайлича, для сучасного політичного спектра України характерна ідейно-політична невизначеність, яка

посилюється частою невідповідністю назв, програмових положень партій їх реальній тактиці і стратегії. Таку амбівалентність можна подолати посиленням позицій політичного центризму, таких, зокрема, його основоположних ідей, як народна демократія і консерватизм (український традиціоналізм), що дає змогу державі ідентифікуватися з перспективою віднайдення відповідей на виклики, ризики і небезпеки новітньої доби. Саме тому подальші розвідки у цьому напрямі є актуальними у теоретико-методологічному і практичному плані [6, 52].

Так, наприклад, коренем цієї проблеми публіцист і політолог, керівник Науково-ідеологічного центру ім. Д. Донцова О. Баган вважає три національні формації, що розхитують нашу державу, а саме: «етнічні українці, які мають національну свідомість і програму; малороси (або ще креоли), змутовані внаслідок російсько-радянських політико-гуманітарних експериментів і посттоталітарних травм, вони зараз прагнуть виробити якусь свою окрему ідентичність, будучи надто відірваними від українських етнодуховних основ, і росіяни, які переважно вперто не приймають української ідентичності. Об'єктивно йде повільний процес формування української національної свідомості в середовищі малоросів і росіян, особливо серед молодшого покоління. Цьому, правда, сильно перешкоджають віяння космополітичного лібералізму, що поширюється з Заходу, особливо через маскультуру і примітивні ЗМІ» [1].

Знаходячи підтримку в розвідках Х. Ортеги-і-Гассета, про те, що нація втратила візію проекту майбутнього, автор зазначає: «Зараз цих людей мобілізував агресивний російський шовінізм, який має свою давню традицію (євразійська імперія ще від Петра I), свою якісну ідеологію (більшість російських політичних теоретиків і філософів ХІХ–ХХ століть були імперіалістами), свою ментальну динамічність (від російської історії вони перейняли нестримне прагнення когось усувати, перетворювати)» [1]. Аналізуючи сучасні події в державницько-інформаційному просторі України, О. Баган наголошує: «Проштовхування нового мовного закону (прим. авт. — Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI (неофіційно — закон Колесніченка-Ківалова або «мовний закон») — закон, прийнятий Верховною Радою України 5 червня 2012 року), як і системні зміни в сфері інформації (неофіційно — проект закону «Про наклеп»;

Проект закону України № 11013 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо посилення відповідальності за посягання на честь, гідність та ділову репутацію людини». — *прим. авт.*), в освіті й культурі України насправді є виявами нового масштабного і цілеспрямованого наступу російського шовінізму та імперіалізму в нашій державі» [1].

Варто додати, журналісти регіональних ЗМІ в Україні із занепокоєнням сприйняли ухвалення Верховною Радою в першому читанні законопроекту «Про наклеп». Як наголосила керівник інформаційної служби кримського телеканалу «Чорноморська телерадіокомпанія» Юлія Єгошина, у разі набуття чинності закону проводити журналістські розслідування, робити політичні репортажі буде майже неможливо [4]. Медіа-експерт харківської правозахисної групи Оксана Нестеренко прогнозує взагалі зникнення дискусії в суспільстві. «Закон про наклеп — це пряме порушення гарантованого Конституцією права на вільне висловлювання думок», — констатує Нестеренко. При чому, зауважує вона, документ «може закрити рота» не тільки журналістам, але й експертам, які коментують події, блогерам, користувачам соціальних мереж, учасникам мітингів. Опитані DW експерти й журналісти застерігають, що з таким законом заточити до в'язниці можна буде фактично кожного [4].

Проблема взаємодії мас-медіа та держави особливо актуальна в контексті розуміння зміни ідеологій і цінностей, що їх несе в собі нова парадигма соціального життя. Дослідження державницьких та культурних цінностей хвилює сьогодні представників різних наук, а особливо комунікативістики, оскільки саме інформація стала тим артефактом сучасної епохи, який сформував постмодерністський тип культури.

Розуміння ідеології та цінностей культури в сучасному суспільстві тісно пов'язане з вивченням соціально-політичної і культурної ролі медіа.

У радянському журналістикознавстві ідеологічна функція журналістики тлумачилася з позиції партійного управління. Але таке спрощене розуміння ідеології зводилося до розуміння її як сфери класової боротьби. Тому в подальшому неомарксистська парадигма розширила розуміння ролі ідеології в культурі. У книзі «Діалектика просвіти» представники Франкфуртської школи Т. Адорно та М. Хоркхаймер,

критикуючи індустрію культури, виявили, що вона стала ідеологічною системою, яка виступає під невинною назвою мас-медіа і є вираженням нечуваної концентрації політичної та економічної влади: «Маси — це не міра, а ідеологія індустрії культури». Висновку вони доходять невітшного: «Сумарний результат впливу індустрії культури — антипросвіта» [12].

Як зауважує Н. Зражевська, для критичної парадигми методологічне значення мають дві проблеми аналізу ідеології: дослідження внутрішніх механізмів ідеології та дослідження зв'язку ідеологічних практик з іншими практиками суспільної формації: політикою, економікою. С. Холл вважає, що для цього треба досліджувати неомарксистську теорію ідеології, грамшіванську концепцію, (пост)структуралізм, семіотику, психоаналіз, феноменологію.

Учений вважає, що існують три способи, завдяки яким ідеї час від часу справляли вплив на суспільство. Ці три способи він співвідносить із веберовським аналізом «раціоналізації західного суспільства». Перший — це ідеї найменш автономні, наприклад, коли вони слугують осмисленням нового життя. Другий спосіб — це коли ідеї впливають на історію, прокладають шлях, за яким настає дія. І, нарешті, третій спосіб — це ідеї, що мають владу творення нових суспільств, владу об'єднувати людей. Якщо прослідкувати процес творення нової суспільної парадигми, як зазначає, Н. Зражевська, то можна з упевненістю сказати, що її сформували ідеї. І, напевно, в майбутньому буде ще більше видимий розрив між життям та культурою, яка дедалі частіше пропонуватиме нові символи, ідеї та цінності [13].

Так, аналізуючи проблему медіатизації модерних суспільств, у тому числі й з наголосом — посткомуністичних, Й. Лось торкнувся проблеми ролі так званих «гейт-кіперів», тобто розпорядників інформації чи своєрідних диспетчерів. Маючи можливість маніпулювання інформаційним матеріалом, вони можуть використовувати його таким чином: а) скоротити інформацію, усунути з неї невігідні елементи, б) додати до матеріалу нові факти, власну думку й коментар, в) зінтерпретувати матеріал так, що в результаті з'являється нова якість, що відповідає меті власників мас-медіа. Підпорядковуючи інформацію своїм приватним інтересам, орієнтуючись на «нижчі поверхи» свідомості пересічного обивателя, нав'язуючи суспільності

ідеологеми «успіху й ефективності», крайнього егоїзму у ставленні до дійсності, і власники, і уповноважені ними «гейт-кіпери» сприяють спустошенню душ і помислів мільйонів людей, деформуючи дійсність. Додамо, що концепцію «Gate-keepera» створив австрійський психолог Курт Левін, у 50-х роках ХХ століття її розвинув Д. Уайт. Це людина або група осіб, які спрямовують «подорож» інформації комунікаційними каналами. Вони відповідають за трансфер інформаційного матеріалу від діяльного надавача до комунікаційного каналу, обробку й розповсюдження інформації. У цю систему вписується також так звана медіакратія [5].

Соціокогнітивний підхід до проблеми ідеологій у медіадискурсі пов'язаний з ім'ям відомого голландського вченого Ван Дайка, який надає ідеології значення оцінної функції, зміщуючи акцент на суб'єктивний план [14, 229]. У роботі «Думки та ідеології в пресі» автор, спираючись на соціокогнітивний підхід, аналізує методологію вивчення дискурсу сучасної преси. У його структурі він виділяє думки та ідеології, яким надає першорядного значення. Ван Дайк пропонує вважати ідеології оцінним фундаментом групового менталітету, оскільки вони визначають основні принципи формування групових «думок». Більшість ідеологій задають також і схеми конструювання ідентичностей. У культурі постмодерну деідеологізація якраз і пов'язана зі зміною розуміння ідеології з класичного на структурно-семіотичний.

«Розвиток нових ідеологій у сучасному суспільстві відбувається одночасно з демократичним плюралізмом та, як його наслідком, фемінізмом, інвайроменталізмом, популізмом, глобалізмом, консьюмерізмом, що функціонують у тісному зв'язку з активністю мас-медіа. За цих умов відбувається медіаконструювання соціальної реальності» [3].

Як зазначає Л. Воеводіна: «Ідеологічне середовище, яке супроводжує функціонування індустрії культури, виникає в результаті експліцитної чи імпліцитної маніпуляції політичної еліти, але, відображаючись у соціальній свідомості, стає реальністю» [цит. за 3]. Подогнемо з Н. Зражевською в тому, що з появою могутніших засобів комунікації посилюється вплив ідеології на духовний світ людини, на соціальну та індивідуальну свідомість, оскільки саме мас-медіа забезпечують контакт між соціальним середовищем та індивідумом,

а останній виступає в ролі пасивного користувача інформаційних повідомлень. Медіа забезпечують ідеологічну підтримку суспільного життя, структурують ієрархію потреб і цінностей, насаджують певні моделі поведінки, спосіб життя, ментальні конструкції. Мас-медіа є певною зброєю надбудови індивідуальних свідомостей на суспільні запити — запити масового суспільства.

«І проблема полягає не тільки в доступі до інформації, а й у розпізнаванні “симулякрів”, псевдореальностей, псевдоідеологій, що формуються за допомогою засобів масової комунікації» [3].

Тож, політичний дискурс — це складна ідеологічно сконструйована друкованими засобами масової інформації єдність письмового тексту і прагматичних, політичних, соціокультурних психологічних факторів, що являють собою символічний порядок, у межах якого відбувається процес боротьби за владу [8, 110].

Необхідність вироблення ідейно-політичних засад державного будівництва, дослідження новітнього структурно-семіотичного підходу до аналізу ідеологій в системі медіадискурсу становить підґрунтя до подальших теоретико-методологічних і практичних досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Баган О.* Мова і нація: як здолати колапс [Електронний ресурс] / О. Баган // Сурма. — Режим доступу : http://surma3.mou.su/publ/mova_i_nacija_jak_zdolati_kolaps/1-1-0-660
2. *Білоус А.* Політико-правові системи: світ і Україна : [навч. посібник] / А. Білоус. — К. : АМУПП, 1997. — 200 с.
3. *Зражевська Н.* Ідеологічні та ціннісні контексти медіа в теоріях комунікації [Електронний ресурс] / Н. Зражевська. — Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2407>
4. *Індюхова О.* Закон про наклеп [Електронний ресурс] / О. Індюхова / Deutsche Welle. — Режим доступу : <http://www.dw.de/dw/article/0,,16256440,00.html> Дата 24.09.2012
5. *Лось Й.* Бачити великі істини (Публіцистика і тенденції розвитку світу) [Електронний ресурс] / Й. Лось // Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика. — № 21. — Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-1_3.htm
6. *Недюха М., Михайлич О.* Ідеологія як критерій класифікації політичних партій / М. Недюха, О. Михайлич // Політичний менеджмент. — 2006. — № 2 (17). — С. 45–53.

7. *Нечипоренко В.* Соціологічна теорія формування ідей в «Ідеології та утопії» Карла Мангайма / В. Нечипоренко // Мангайм К. Ідеологія та утопія / пер. з нім. — К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. — С. 9–18.
8. *Ніколаєва Т.* Політичний дискурс британських ЗМІ як сфера дослідження політичних міфологем / Ніколаєва Т. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — № 8. — 2010. — С. 108–111.
9. *Смелзер Н.* Социология / Н. Смелзер. — М. : Институт практической психологии, 1994. — 426 с.
10. *Танчер В., Карась О., Кучеренко О.* Політичні партії та рухи у світлі «ситуації постмодерну» / В. Танчер, О. Карась, О. Кучеренко. — К. : Фонд «Демократичні ініціативи», 1997. — 44 с.
11. *Фромм Э.* Психоанализ и этика / Э. Фромм. — М. : Республика, 1993. — 416 с.
12. *Хоркхаймер М.* Диалектика просвещения. Философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. Адорно. — М. ; С. Пб. : Медиум ; Ювента, 1997. — 312 с.
13. *Hall, St.* The Rediscovery of ideology, or return of the oppressed // Culture, Society and the Media / Eds. Gurevitch, M. Bennett, T. Curran, J. Woollacott. — London, New York : Routledge, 1986. — 317 с.
14. *Teun, A. van Dijk.* Opinions and Ideologies in the Press / Ed. by Allan Bell and Peter Garret // Approach to Media Discours. — Blackwell Publishers Ltd., 1998. — 320 с.